

**'De Marokkaanse Nederlander Hafid Bouazza' – Hafid Bouazza als
ultieme 'Ander'**

Merel Hasselo (3341909)

Eindwerkstuk bachelor literatuurwetenschap, Universiteit Utrecht

Begeleider: dr. Birgit Kaiser

Tweede lezer: dr. Barnita Bagchi

Aantal woorden: 8494

Inleverdatum: 9-12-2013

Inhoud

Hoofdstuk 1 – De positie van Hafid Bouzza in het literaire veld p. 3

Hoofdstuk 2 – Oriëntalisme p. 8

Hoofdstuk 3 – Etnische grenzen p. 14

Hoofdstuk 4 – Onderzoek p. 18

Bibliografie p. 25

“Je schrijft mooier Nederlands dan menig Nederlander” – Paul Witteman in *Pauw & Witteman*, 10-3-2009

“Dat vind ik geen compliment. Het is ook mijn Nederlands.” – Hafid Bouazza in *Pauw & Witteman*, 10-3-2009

Hoofdstuk 1 – De positie van Hafid Bouazza in het literaire veld

Inleiding

Als je naar afbeelding 1 kijkt, wat zie je dan? Een poging tot een objectieve observatie zou kunnen zijn: ‘ik zie een mens in een lang gewaad die een donkere shawl draagt die zijn hele hoofd bedekt, behalve de ogen. Hij staat op een paard op een zandvlakte en heeft een hand in zijn zij en steekt de andere in de lucht.’ Maar hoe vaak observeren wij? En hoe vaak zijn observaties objectief? Flink wat toeschouwers zullen bij het zien van deze foto denken aan een Arabier in de woestijn. De foto heet daarom niet voor niets ‘Arab and his horse’. Hiermee bevestigt de fotografe Lana Mesic het stereotype dat bestaat over Arabieren onbewust of misschien wel bewust.

Afbeelding 1. Arab and his horse, 2011 © Lana Mesic/LhGWR

Nederlanders typeren zichzelf van oudsher graag als tolerant, open en multicultureel. Meerdere ontwikkelingen duiden er de laatste decennia echter op dat dit niet (meer) altijd het geval is. Een zeer actueel voorbeeld is de discussie rondom de Sinterklaasviering. Het feit dat 'Zwarte Piet' zwart is wordt als racistisch ervaren door bepaalde raciale groepen. Het is een manier om negroïde mensen apart te zetten als groep en om deze bovendien als inferieur neer te zetten (Zwarte Piet is immers de knecht van Sinterklaas). Hoe dan ook, misschien is het te optimistisch om te beweren dat de mens geen vooroordelen heeft en misschien zit het wel in onze aard om te oordelen en om vooroordelen te hebben. In het dagelijks leven zijn stereotypen alomtegenwoordig, zoals bijvoorbeeld te zien is in de associaties die de foto van Mesic oproept. Bij het beoordelen van anderen doen wij vaak een beroep op stereotypen en vooroordelen. Op maatschappelijk vlak beoordelen de leden van de etnische meerderheid geregeld de leden van de etnische minderheden. Op cultureel vlak beoordelen de literaire critici het werk van (literaire) auteurs. Deze twee soorten beoordelingen (maatschappelijk en cultureel) kunnen verenigd worden in een onderzoek naar de beoordeling van de boeken van een auteur die deel uitmaakt van de etnische minderheid door middel van recensies in dag- en maandbladen. De vraag die centraal staat in dit onderzoek luidt daarom als volgt: In welke mate spelen oriëntalistische denkbeelden en stereotyperingen een rol in de waardering van het werk van de auteur Hafid Bouazza? Voor deze auteur is gekozen omdat hij zelf nadrukkelijk stelt dat hij een Nederlander is, geen zogenaamde 'Marokkaanse Nederlander' en absoluut geen Marokkaan. Hiermee geeft hij uitdrukking aan de wens om gezien te worden als deel van de etnische meerderheid. Literaire critici kunnen door de wijze waarop zij het werk van een auteur beoordelen invloed uitoefenen op de manier waarop deze auteurs door de lezers van de recensie gezien worden.

Om een antwoord te krijgen op de centrale vraag van dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de theorie van het oriëntalisme zoals beschreven in het boek *Orientalism* van Edward Said. Het sociologisch onderzoek dat Pauwke Berkers, Marc Verboord en Susanne Janssen deden naar de aanwezigheid van zogenaamde etnische grenzen in recensies over het werk van etnische minderheidsauteurs komt vervolgens aan bod. Op basis van de af- en/of aanwezigheid van oriëntalistische denkbeelden en etnische grenzen in de recensies over het werk van Hafid Bouazza wordt de actualiteit en complexiteit van het (al dan niet bewust) toepassen van stereotypen aan de hand van het oriëntalisme aan het licht gebracht.

Hafid Bouazza

De keuze voor Hafid Bouazza als zijnde een auteur die deel uitmaakt van de etnische minderheid is gemaakt op basis van uitspraken die hij hier zelf over heeft gedaan. Bouazza heeft in verschillende interviews nadrukkelijk aangegeven dat hij als Nederlands schrijver wil worden gezien. Hoewel hij als deel van de etnische minderheid logischerwijs kan worden aangemerkt als 'Ander', doet Bouazza zelf zijn uiterste best om juist de 'Zelf' te zijn. Hij wil liever geen deel uitmaken van het multiculturele debat en weigert om als vertegenwoordiger van de Marokkaanse gemeenschap in Nederland te fungeren. In een interview met Elsbeth Etty ten tijde van het verschijnen van zijn debuut zei hij hier

over:

Wat is mijn identiteit? Marokkaans? Als schrijver hoef ik me daar helemaal niet druk over te maken, identiteit heeft niets met literatuur te maken. Voor een identiteit heb je een gemeenschap nodig en ik voel me niet verbonden met de Marokkaanse gemeenschap.¹

Dit onderzoek gaat nadrukkelijk niet over de visie van Hafid Bouazza zelf en zijn pogingen om als deel van de meerderheid gezien te worden, maar over de wijze waarop literaire critici Hafid Bouazza als auteur neerzetten en hoe zij zijn werk plaatsen. Wordt hij door hen toch gezien als vertegenwoordiger van een bepaalde bevolkingsgroep in Nederland? Of accepteren zij hem, in de woorden van Berkens et al., als deel van de Nederlandse 'literaire mainstream'? Pieter Steinz beschreef Hafid Bouazza als volgt: "Bouazza is ongetwijfeld de begaafdsten van de Nederlandse migrantenschrijvers, maar heeft door zijn ver doorgevoerde voorliefde voor poëtisch taalgebruik en onbekende oud-Nederlandse woorden nogal wat critici tegen zich in het harnas gejaagd."²

Migrantenliteratuur

In het Nederlandse maatschappelijke debat is het onderwerp vaak de multiculturele samenleving. Al in de Gouden Eeuw zou Nederland haar tolerantie voor immigranten hebben ontwikkeld. Toen in de jaren '70 van de vorige eeuw gastarbeiders naar Nederland werden gehaald om hier werk te verrichten, is er weer veel aandacht geweest voor de zogenaamde etnische minderheden in Nederland. Het was oorspronkelijk de bedoeling dat de gastarbeiders hier voor een bepaalde periode aan de slag zouden gaan en dat zij daarna weer terug zouden keren naar hun land van herkomst. In de praktijk is dit anders gelopen en vestigden de gastarbeiders, die voornamelijk afkomstig waren als landen als Marokko en Turkije, zich in Nederland. Zij haalden hun gezinnen hierheen en zo integreerden zij in de Nederlandse samenleving. Hoewel het logisch is dat zij naar elkaar toe trokken en ook hun eigen gewoonten en gebruiken hier wilden toepassen (denk aan de bouw van moskeeën, het openen van Islamitische slagers en de oprichting van Islamitische scholen), probeerden zij veelal ook hun plaats in de maatschappij te veroveren door zich Nederlandse gewoonten en gebruiken eigen te maken. Een goed voorbeeld hiervan is de opkomst van de migrantenliteratuur vanaf midden jaren '90 van de vorige eeuw. Met name de tweede generatie die al in haar jonge jaren naar Nederland is verhuisd heeft het geluk gehad om hier te kunnen profiteren van goed onderwijs. Dit is iets dat in het land van herkomst vaak absoluut niet vanzelfsprekend is. De eerste generatie (gastarbeiders) is vaak ongeschoold of zelfs analfabeet. Vanaf midden jaren '90 blijkt dat een deel van de tweede generatie zo goed kan schrijven dat hun boeken worden uitgegeven door vooraanstaande literaire uitgeverijen. Voorbeelden hiervan zijn Naima el Bezaz, Abdelkader Benali en Hafid Bouazza. Inmiddels zijn er alweer stemmen op gegaan die stellen dat 'zoiets als de Nederlandstalige migrantenliteratuur niet

---

¹ Etty, Elsbeth. *ABC van de literaire kritiek*. Amsterdam: Balans, 2011. p. 87-88

² Pieter Steinz. *Lezen et cetera. Gids voor de wereldliteratuur*. Amsterdam: Uitgeverij Prometheus, 2006 p. 37

bestaat. Schrijvers zijn in de eerste plaats individuen, geen representanten van een met vaste kenmerken uitgeruste soort.³ De benoeming van literatuur van migranten als deel uitmakend van een apart, nieuw genre, zou kunnen wijzen op een acceptatie van het werk van deze auteurs. Het zou echter ook kunnen gelden als manier om het werk van deze auteurs apart te zetten van de zogenaamde 'literaire mainstream'.

Literaire kritiek

In het literaire veld is er, net als in ieder ander veld dat de Franse socialist Pierre Bourdieu onderscheidt, sprake van verschillende vormen van productie. De materiële productie van het literaire veld is het resultaat van de inspanningen van de auteurs. De literatuurcritici zijn verantwoordelijk voor de symbolische productie van het literaire veld. In dit geval valt het literaire werk van Hafid Bouazza onder de materiële productie en de recensies die recensenten hierover publiceren in journalistieke media (in dit geval dag- en maandbladen) gelden als symbolische productie. Met de recensies die zij schrijven, oefenen de recensenten bovendien macht uit. Deze kunnen zij uitoefenen omdat zij beschikken over cultureel kapitaal⁴. Zij hebben 'smaak' op het gebied van cultuur. Welke macht zij hiermee precies uitoefenen, is door C.J. van Rees en G.J. Dorleijn (beide literatuurwetenschappers) als volgt omschreven:

De keuzes en uitspraken van de literaire kritiek bepalen mede de beslissing van een literaire uitgeverij om een auteur in de gelegenheid te stellen een oeuvre op te bouwen. [...] Classificaties en oordelen van de literaire kritiek wegen mee in de aanschafbeslissingen van selectoren van openbare bibliotheken; voorts in de beslissingen van leden van een jury om een prijs aan een auteur toe te kennen; in die van boekhandelaren om een werk in voorraad te nemen; in die van literatuurhistorici en van samenstellers van schoolboeken om al of niet, meer of minder plaats in te ruimen voor auteurs; in de beslissing van literair geïnteresseerden om het werk aan te schaffen of te lenen.⁵

Het thema van de migrantenliteratuur neemt een bijzondere en tot op zekere hoogte ook belangrijke positie in in de Nederlandse literaire kritiek. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat Elsbeth Etty, bijzonder hoogleraar literaire kritiek aan de Vrije Universiteit Amsterdam, in haar *ABC van de literaire kritiek* de letter X heeft gewijd aan 'Xenofobie/xenofilie'. Volgens Etty is er eerder sprake van xenofilie (vreemdelingenliefde) dan van xenofobie (vreemdelingenhaat). Zij stelt dat er in de literaire kritiek veel aandacht is voor migrantenliteratuur. Anil Ramdas, schrijver/journalist voor onder meer de *VPRO* en *NRC Handelsblad* betoogde juist dat er absoluut sprake was van xenofobie in de Nederlandse

---

³ Goedegebuure, Jaap. "Allemaal allochtonen, ja gezellig; Van Halil Gur tot Hafid Bouazza: hoe de migrantenliteratuur emancipeerde." *Trouw* 28-3-2009

⁴ Eijsvogel, Juurd "Vat uw werk samen in één minuut; Pierre Bourdieu over de goede smaak, intellectuelen en de tv" *NRC Handelsblad* 24-6-1994

⁵ C.J. van Rees & G.J. Dorleijn. *De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld. Aandachtsgebied literaire opvattingen van de Stichting Literatuurwetenschap*. Den Haag: Stichting Literatuurwetenschap, 1993 p. 6

literatuur. Aan de hand van het werk van Joost Zwagerman en Leon de Winter betoogde hij dat allochtonen in de Nederlandse literatuur enkel een karikaturaal karakter hadden⁶. Elsbeth Etty sluit de letter X van haar 'literaire kritiek-ABC'tje' af door te stellen dat met de unanieme negatieve ontvangst van het door de Iranese Kader Abdolah geschreven Boekenweekgeschenk *De Kraai* de emancipatie van de migrantenliteratuur in Nederland voltooid is.

---

⁶ Etty, p. 86

Hoofdstuk 2 – Oriëntalisme

Edward Said's *Orientalism*

Het postkolonialisme is een theoretische stroming die zich bezig houdt met de periode na ('post') de kolonialistische overheersing. Postkolonialisten hebben een 'complexe (en vaak kritische) verhouding ten opzichte van de koloniale situatie in het heden en het verleden'⁷. De Palestijnse criticus Edward Said (1935-2003) wordt gezien als een van de grondleggers van de moderne postkoloniale theorie⁸. Hij gaf een specifieke betekenis aan het begrip 'oriëntalisme' als zijnde:

de constructie van 'de Oriënt' als een sociaal-culturele werkelijkheid in westerse denksystemen, representaties en verbeeldingen in de schilderkunst, muziek, literatuur en later ook fotografie en film⁹.

Door middel van kunst werd er door 'het Westen' een beeld geschetst van 'het Oosten'. Maar hoe waarheidsgetrouw is dit beeld? Said betoogt dat dit beeld absoluut niet waarheidsgetrouw is, en dat de constructies bol staan van de stereotyperingen. Het lastige is dat de ontvangers van deze constructies niet inzagen dat deze constructies slechts enkelzijdige weergaven van de werkelijkheid waren: [het] 'beeld van de inlanders [zoals weergegeven in literatuur uit de koloniale periode] werd als 'waar' en vanzelfsprekend gepresenteerd'¹⁰. Said's in 1978 gepubliceerde werk *Orientalism* geldt als zijn meest invloedrijke boek. In dit boek stelt hij de vraag of het modern imperialisme ooit heeft opgehouden te bestaan of dat het nog steeds bestaat¹¹. De notie van de Oriënt als tegenovergestelde van het Westen of de Occident staat centraal. Volgens Said is de Oriënt bijna een uitvinding van Europa en geldt de Oriënt al sinds de oudheid als een plaats van romantische, exotische wezens en een plaats waarin herinneringen, landschappen en opvallende ervaringen je blijven achtervolgen¹². Bovendien geldt de Oriënt als een creatie van en omgang met een van de diepst gewortelde en terugkerende verbeeldingen van de 'Ander'¹³, tegenover het Westen als de 'Zelf'.

Edward Said geeft drie betekenissen aan de term oriëntalisme: iedereen die les geeft over, schrijft over, of onderzoek doet naar de Oriënt is een oriëntalist en maakt zich 'schuldig' aan oriëntalisme; tevens is het een denkwijze gebaseerd op het ontologische en epistemologische onderscheid tussen Oriënt en Occident; ten slotte geldt oriëntalisme als een manier van het Westen om de Oriënt te domineren, te herstructureren en om er autoriteit over uit te oefenen¹⁴. Deze laatste

---

⁷ Brillenburg Wurth, Kiene, en Ann Rigney, red. – *Het leven van teksten. Een inleiding tot de literatuurwetenschap*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006. P. 369

⁸ Drabble, Margaret, red. *The Oxford Companion to English Literature*. Oxford: Oxford University Press, 2000. P. 890

⁹ Brillenburg Wurth & Rigney, p. 412

¹⁰ idem, p. 366

¹¹ Said, Edward. *Orientalism*. Londen: Penguin Books, 2003. p. Xvi

¹² idem, p. 1

¹³ idem, p. 1

¹⁴ idem, p. 2-3

betekenis van Said is het meest interessant voor dit onderzoek, omdat autoriteit hier als uitgangspunt geldt. Said stelt dat autoriteit als een niet-natuurlijk gegeven bestudeerd dient te worden. Zelf doet hij dit in *Orientalism* aan de hand van twee noties: strategische locatie en strategische formatie. De eerste notie gebruikt hij om de positie die de auteur tegenover het oriëntalistisch materiaal dat hij/zij beschrijft aanneemt te omschrijven. Strategische formatie is een manier voor Said om de relatie tussen teksten en de wijze waarop zij massa, dichtheid en referentiële macht verwerven te midden van andere teksten en dus te midden van de cultuur als geheel te beschrijven¹⁵. Als we dit willen toepassen op het onderzoek naar de recensies over het werk van Hafid Bouazza, dan is de recensent de oriëntalist die een bepaalde positie aanneemt ten opzichte van het oriëntalistische materiaal dat hij recenseert. Maar zoals later zal blijken is dit niet van toepassing op alle recensenten. Niet alle recensenten hoeven de boeken van Hafid Bouazza natuurlijk te beschouwen als zijnde 'oriëntalistisch materiaal'. Strategische formatie is precies hetgeen waar Berkers et al. onderzoek naar hebben gedaan: wat is de positie van het literaire werk van Hafid Bouazza in de nationale literatuur? Het artikel dat zij over hun onderzoek schreven heet niet voor niets 'Assimilatie in de literaire mainstream?'. Bovendien stelt Edward Said dat oriëntalisme een soort intellectuele macht is¹⁶. Zoals eerder aangegeven hebben de recensenten van literatuur zeker een bepaalde mate van (intellectuele) macht. Hun beoordeling van een literair werk wordt als leidraad voor verschillende andere autoriteiten in het culturele veld gebruikt.

Representatie, een kernbegrip voor Said's theorie van het oriëntalisme, is het gevolg van het feit dat de oriëntalist buiten de Oriënt staat. Bovendien wordt het door oriëntalisten voor waar genomen dat de Oriënt zichzelf niet kan representeren¹⁷ en om deze reden moeten de oriëntalisten dit doen. In het laatste hoofdstuk van zijn boek stelt Said dat de Islam fundamenteel foutief gerepresenteerd is door het Westen. Hij vraagt zich vervolgens af of er wel juiste representaties bestaan:

Or whether any and all representations, because they *are* representations, are embedded first in the language and then in the culture, institutions, and political ambience of the representer. If the latter alternative is the correct one (as I believe it is), then we must be prepared to accept the fact that a representation is *eo ipso* implicated, intertwined, embedded, interwoven with a great many other things besides the "truth", which is itself a representation¹⁸.

Hoewel Said zijn standpunten voor een groot deel kracht bijzet aan de hand van het werk van negentiende-eeuwse oriëntalisten, stelt hij dat ook de postmoderne wereld duidelijk invloed heeft uitgeoefend op de wijze waarop de Oriënt wordt gezien. Mede door de opkomst van televisie en film

---

¹⁵ idem, p. 19-20

¹⁶ idem, p. 41

¹⁷ idem, p. 21

¹⁸ idem, p. 272

wordt informatie in de media steeds meer in standaard vormen gepresenteerd¹⁹.

In het eerste deel van *Orientalism* somt Saïd een grote hoeveelheid karakteristieken van de wereld van de Oriënt en haar inwoners op. Hij begint met de opmerking dat het bijvoeglijk naamwoord 'Oriëntaals' als canonisch kan worden gezien. Wanneer er werd gesproken over een 'Oriëntaalse persoonlijkheid' of een 'Oriëntaals verhaal', wist iedereen wat hier mee bedoeld werd²⁰. Ook zinnen zoals 'de sluiers van een Oosterse bruid' of 'de ondoorgroefde Oriënt' werden veel gebruikt²¹. De oorzaak hiervan ligt volgens Saïd in de opvatting van bijvoorbeeld Lord Cromer dat alle Oriëntaalse mensen bijna overal hetzelfde zijn²². De karakteristieken die Saïd beschrijft, kunnen steeds gezien worden als deel van de binaire oppositie tussen Oost en West, Oriënt en Occident, 'Ander' en 'Zelf'. Deze opposities dienden naar de mening van de oriëntalist in stand te worden gehouden. De apocalyps die zij vreesden was niet zozeer de verwoesting van de Westerse beschaving, maar de verwoesting van de scheidslijnen die Oost en West uit elkaar hielden²³. De Oriënt is voor het Westen en de Westerling dan ook iets tussen de Westerse minachting voor het bekende en de angst voor het nieuwe in²⁴. De eigenschappen die door Oriëntalist aan de Oriënt werden toegekend zijn onder meer: irrationeel, onduidelijk, indirect²⁵, onvolwassen, abnormaal²⁶, niet-liberaal, niet-vredevol, onlogisch²⁷, onveranderlijk²⁸, vreemd, anders, sensueel²⁹, passieve reactor³⁰, lui, onberekenbaar, gepassioneerd³¹, neigend naar despotisme, onnauwkeurig, achterlijk³², Semitisch, radicaal monotheïstisch, niet-Arisch³³, niet-eerlijk, sadistisch³⁴ en barbaars³⁵. Iedereen die zich eens in de literatuurgeschiedenis van Europa verdiept heeft, zal deze karakteristieken hoogstwaarschijnlijk herkennen en classificeren als behorend tot de periode van de Romantiek. Friedrich Schlegel merkte in 1800 niet voor niets op dat de Oriënt de meest pure vorm van Romantiek is³⁶. De gegeven karakteristieken zijn volgens Edward Saïd niet op waarheid gebaseerd, in Europa zou een soort collectieve dagdroom over de Oriënt heeren³⁷. De verschillende stereotypen laten zich als volgt globaal omschrijven:

---

¹⁹ idem, p. 26

²⁰ Saïd, p. 31-32

²¹ idem, p. 222

²² idem, p. 38

²³ idem, p. 263

²⁴ idem, p. 59

²⁵ idem, p. 38

²⁶ idem, p. 40

²⁷ idem, p. 49

²⁸ idem, p. 71

²⁹ idem, p. 72

³⁰ idem, p. 109

³¹ idem, p. 178

³² idem, p. 205

³³ idem, p. 271

³⁴ idem, p. 286-287

³⁵ idem, p. 290

³⁶ idem, p. 137

³⁷ idem, p. 52

They are all declarative and self-evident; the tense they employ is the timeless eternal; they convey an impression of repetition and strength; they are always symmetrical to, and yet diametrically inferior to, a European equivalent, which is sometimes specified, sometimes not³⁸.

In het tweede deel van *Orientalism* stelt Said dat er een viertal belangrijke elementen te benoemen zijn voor een nieuwe fase van oriëntalisme. Het vierde en laatste element is de opkomst van de classificatie in typen in de achttiende eeuw, met als misschien wel bekendste voorbeeld Linnaeus en zijn indeling van het plantenrijk.

In the writing of philosophers, historians, encyclopedists, and essayists we find character-as-designation appearing as physiological-moral classification: there are, for example, the wild men, the Europeans, the Asiatics, and so forth. [...] Such designations gather power when, later in the nineteenth century, they are allied with character as derivation, as genetic type³⁹.

Tevens geeft Said aan dat het iets typisch negentiende-eeuws is om de mensheid te zien als collectief geheel in plaats van te kijken naar het individu⁴⁰. Een belangrijke vraag hierbij is of dit erg is. Is het niet zo dat wij als moderne mensen classificatie van de wereld om ons heen nodig hebben om deze te kunnen begrijpen, ook al hechten we grote waarde aan het individu? Het ordenen van de werkelijkheid is zeker een aspect dat volgens Said een rol speelt in de ontwikkeling van het oriëntalisme. De menselijke maatschappij deelt de werkelijkheid graag in in verschillende collectieven: talen, rassen, typen, kleuren, mentaliteiten. Deze collectieven dienen volgens Said wederom om het onderscheid tussen 'Zelf' en 'Ander' in stand te houden⁴¹.

Oriëntalisme was ook een manier van Europa om zichzelf te kunnen begrijpen⁴². De stereotyperingen binnen het oriëntalisme hebben wellicht hun oorsprong, suggereert Said, in het feit dat het benoemen/beschrijven van de Oriënt en het representeren van de Oriënt door de Oriëntalist met elkaar verwisselbaar is geworden. Ook hebben velen, waaronder Flaubert en Nerval, wel geprobeerd om de Oriënt op een nieuwe, andere wijze te beschrijven, maar zij zijn hier niet in geslaagd. In de laatste pagina's van Oriëntalisme concludeert Edward Said dan ook dat als het niet over de oppositie tussen Oost en West gaat, er nog genoeg andere opposities zijn, bijvoorbeeld Noord/Zuid, wel-hebben/niet-hebben, imperialistisch/niet-imperialistisch of wit/gekleurd⁴³. Als het onderscheid tussen Oost en West bovendien inderdaad al sinds de oudheid bestaat en zelfs terug te vinden is in de tragedie *Perzen* van Aeschylus⁴⁴, dan is het wellicht een hopeloze missie om hier met één boek verandering in te brengen.

---

³⁸ idem, p. 72

³⁹ Said, p. 120

⁴⁰ idem, p. 154-155

⁴¹ idem, p. 227

⁴² idem, p. 120

⁴³ idem, p. 327

⁴⁴ idem, p. 56

Kritiek: Said als de ultieme oriëntalist?

Zoals bij veel theorieën het geval is, is ook de theorie van Edward Said met betrekking tot het oriëntalisme niet algemeen geaccepteerd. Velen hebben met name de argumentatie van Said bekritiseerd in de jaren na het verschijnen van *Orientalism*. Ibn Warraq (pseudoniem van een Pakistaanse anti-Islamitische auteur) schreef *Defending the West. Debunking Edward Said*. In hoofdstuk 7 'Edward Said and his methodology' stelt Ibn Warraq dat Edward Said met *Orientalism* een boek schreef waarin hij zijn eigen luiheid en arrogantie tentoonspreidt. Said zou weinig tijd hebben besteed aan een empirisch onderzoek en is volgens Ibn Warraq niet in staat geweest om de resultaten van zijn onderzoek op rationele wijze weer te geven⁴⁵. Bovendien stelt Ibn Warraq dat Said al het bewijs dat niet binnen zijn kader past negeert. Warraq gaat zelfs nog een stap verder door de denkwijze van Said te bestempelen als ideologisch. Edward Said zou met zijn theorie van het oriëntalisme hebben bijgedragen aan het zelfmedelijden van Arabische maatschappijen, die volgens Ibn Warraq toch al 'immuun' zijn voor zelfreflectie⁴⁶. Aan de hand van de stelling dat Said in zijn theorie bovendien geen ruimte gereserveerd voor historische vergelijkingen, maakt Ibn Warraq vervolgens het punt dat de Oriënt eigenlijk geen haar beter is dan de Occident. De Occident heeft immers afstand gedaan van slavernij door haar af te schaffen, terwijl zij op bepaalde plekken in de Oriënt nog altijd in stand wordt gehouden⁴⁷. Ten slotte haalt Ibn Warraq Said zijn belangrijkste uitgangspunt ook hard onderuit. Want waar Said naar voorbeeld van Marx stelt dat de Oriënt zichzelf niet kan representeren, benadrukt Ibn Warraq juist dat zij dit wel kunnen en altijd hebben gedaan in kunst, literatuur en filosofische en historische geschriften⁴⁸. Ibn Warraq beschuldigt Edward Said er zelfs van dat het lijkt alsof de inwoners van de Oriënt voor Said alleen bestaan in de geschriften van Oriëntalist en dat Said dus eigenlijk zelf geldt als een Oriëntalist⁴⁹. Het hoofdstuk besluit met het oordeel van Robert Irwin, die over *Orientalism* zei dat het een werk is waarin het moeilijk is om eerlijke fouten te onderscheiden van moedwillige foutieve representaties⁵⁰.

Ook de twintigste (het debuut van Bouazza verscheen in 1996) en eenentwintigste-eeuwse literaire critici zijn logischerwijs beïnvloed door de stereotypen die al eeuwen over de Oriënt bestaan. Bijzonder is echter dat zij door hun (machts)positie zelf ook bijdragen aan de wijze waarop men de wereld vormgeeft en zij kunnen derhalve invloed uitoefenen op de instandhouding van het oriëntalisme. In welke mate dit tot uiting komt in de recensies die geschreven zijn over het werk van Hafid Bouazza zal later in dit onderzoek naar voren zal komen.

---

⁴⁵ Warraq, Ibn – *Defending the West. Debunking Edward Said*. Amherst: Prometheus Books, 2007. p. 245

⁴⁶ idem, p. 247

⁴⁷ idem, p. 248

⁴⁸ idem, p. 266

⁴⁹ idem, p. 266

⁵⁰ idem, p. 272

Hoofdstuk 3 – Etnische grenzen

Minderheid of meerderheid

In 2010 verschijnt er in het sociologische tijdschrift *Mens & Maatschappij* een artikel over etnische grenzen in dagbladrecensies verschenen over het werk van etnische minderheidsauteurs. De auteurs van het artikel, Pauwke Berkers, Susanne Janssen en Marc Verboord, onderzoeken hier naast de Verenigde Staten en Duitsland ook Nederland. Zij onderzoeken de aanwezigheid van etnische grenzen die door de recensenten wel of niet getrokken worden en kijken bovendien naar de invloed die de tijd hier op heeft. Ook dit kan geclassificeerd worden als oriëntalisme. Edward Said legt aan de hand van het voorbeeld van Morroe Berger uit dat Oriëntalisme in de twintigste eeuw een transformatie doormaakte van een filologische discipline naar een specialiteit van de sociologie⁵¹. Om precies deze reden is het daarom voor dit onderzoek interessant om niet enkel naar oriëntalisme als tekstueel/fictioneel gegeven te kijken, maar om de zaak ook van de sociologische kant te belichten. Als een minderheidsauteur debuteert worden er wellicht sneller etnische grenzen getrokken dan wanneer hij/zij al meer werk heeft gepubliceerd. De auteurs stellen dat etnische minderheidsauteurs die literatuur schrijven te kampen krijgen met symbolische grenzen.

Het onderzoek dat Berkers, Janssen en Verboord hebben gedaan naar etnische grenzen in dagbladrecensies, hebben zij gedaan aan de hand van drie indicatoren: etnische minderheidslabels, etnische meerderheidslabels en vergelijkingen met andere auteurs (etnische minderheidsauteurs of juist etnische meerderheidsauteurs)⁵². Etnische minderheidslabels refereren direct aan de etnische achtergrond van de auteur, benoemen de afkomst of geboorteplaats van de auteur of leggen expliciet een verband tussen de fictie van de auteur en de werkelijkheid⁵³. De auteur wordt hier omschreven als deel van de etnische minderheid. Etnische meerderheidslabels refereren aan dezelfde zaken als etnische minderheidslabels, echter hier als expliciete verwijzingen naar etnische auteurs als deel van de meerderheid. In de praktijk van het onderzoek betekent dit dat er direct naar de meerderheidsachtergrond van de auteur wordt verwezen, dat de afkomst van de auteur of het land waarin hij verblijft wordt benadrukt of wederom dat er expliciet een verband wordt gelegd tussen de fictie van de auteur en de werkelijkheid⁵⁴. Zowel het gebruik van etnische minderheids- als dat van meerderheidslabels is een manier van het neerzetten van een bepaalde auteur als ‘Ander’. De meerderheidsauteurs worden niet etnisch gelabeld en gelden daarom als ‘Zelf’. Recensenten vergelijken het werk dat zij recenseren vaak met het werk van andere auteurs. De onderzoekers stellen dat wanneer een etnische minderheidsauteur overwegend of uitsluitend wordt vergeleken

---

⁵¹ Said, p. 290

⁵² Berkers, Pauwke, Susanne Janssen en Marc Verboord. “Assimilatie in de literaire mainstream? Etnische grenzen in dagbladrecensies van etnische minderheidsauteurs in de Verenigde Staten, Nederland en Duitsland” *Mens en maatschappij* 85 (2010): p. 288

⁵³ idem p. 294

⁵⁴ idem p. 294

met meerderheidsauteurs, hij deel is gaan uitmaken van de literaire mainstream. Hij wordt dan niet meer als etnische minderheidsauteur gezien⁵⁵ en is geen belichaming meer van de 'Ander'.

De claim dat critici beoordelen aan de hand van esthetische waarden wordt teniet gedaan door Berkers et al. Zij stellen dat zogenaamde 'buitentekstuele kenmerken' zoals geslacht, etniciteit of het aanzien van de uitgever, zeker van invloed zijn op de wijze waarop recensenten een literair werk beoordelen⁵⁶. Dit is niet vreemd, in de huidige (populaire) westerse cultuur worden beoordelingen vaak gebaseerd op bepaalde kenmerken. De buitentekstuele informatie die door critici gebruikt wordt bij het beoordelen van auteurs en literatuur bestaat uit twee onderdelen: de veldpositie (status van de uitgever, literaire nevenactiviteiten of connecties met gevestigde auteurs, literaire groeperingen, stromingen of richtingen), achtergrondkenmerken van de auteur (bijvoorbeeld opleidingsniveau, sekse en etniciteit)⁵⁷. Wendy Griswold, professor sociologie aan de Northwestern University, deed onderzoek naar de verschillen tussen West-Indische, Amerikaanse en Britse recensies van dezelfde auteur. De conclusie die Griswold trekt is dat wanneer een auteur een bepaald kenmerk heeft dat hem onderscheidt van andere auteurs in een bepaald literair veld, de kans groot is dat recensenten hier naar refereren wanneer zij een werk van deze auteur recenseren⁵⁸.

Volgens Berkers, Janssen en Verboord leiden symbolische grenzen vaak tot sociale grenzen (ongelijkheid). Om deze reden zouden etnische minderheidsauteurs niet als zodanig gezien willen worden, zij zijn bang dat zij sociale grenzen zullen ervaren als zij zich inderdaad positioneren als etnisch anders. De kans op erkenning van hun literaire werk zou hiermee verkleinen⁵⁹. Hafid Bouazza past met de houding die hij hierin heeft aangenomen helemaal in het plaatje dat de sociologen in hun onderzoek schetsen. Hoewel Bouazza niet expliciet erkent dat hij vreest dat zijn literaire werk niet erkend zou worden, benadrukt hij wel maar al te graag dat hij een Nederlands schrijver is. In een interview met Elsbeth Etty zei Bouazza in 1996: 'Een Franse schrijver is iemand die in het Frans schrijft, een allochtone schrijver is iemand die in het Allochtoons schrijft en een Nederlandse schrijvers schrijft in het Nederlands.'⁶⁰ Hafid Bouazza wil graag deel uitmaken van de literaire mainstream. Maar de toegang hiertoe wordt verschaft door de literaire critici. De vraag is of zij hem toelaten of niet. In het onderzoek zal een poging worden gedaan om deze vraag te beantwoorden.

De auteurs stellen vervolgens dat etnische classificaties op den duur in belang kunnen afnemen. Etnische classificaties worden voornamelijk gebruikt rondom het debuut van een etnische minderheidsauteur. Na verloop van tijd krijgt de auteur meer zijn/haar plaats in het literaire veld en wordt de etnische achtergrond minder belangrijk. Dit is een typisch voorbeeld van *boundary crossing* (grensoverschrijding): de individuele minderheidsauteur wordt opgenomen in de literaire

---

⁵⁵ Berkers, p. 294

⁵⁶ idem p. 286

⁵⁷ idem p. 286

⁵⁸ idem p. 288

⁵⁹ idem p. 288

⁶⁰ Etty, p. 86

mainstream⁶¹ en overschrijdt hiermee de grens, de grens zelf blijft echter onveranderd. De grens kan echter ook verschuiven (*boundary shifting*). Hiervan is sprake als de achtergrond van de auteur minder bijzonder wordt voor recensenten. Dit is bijvoorbeeld het geval als meerdere auteurs van een bepaalde achtergrond zich in het specifieke literaire veld begeven en als etnische minderheidsauteurs bijvoorbeeld als groep worden opgenomen.

Resultaten

Volgens Berkers, Janssen en Verboord is het zo dat literaire critici dikwijls gebruik maken van etnische classificaties wanneer de thematiek van het boek aansluit bij de achtergrond van de auteur. Bij de drie werken van Hafid Bouazza die dit onderzoek belicht is dit in de eerste twee gevallen (*De voeten van Abdullah* en *Paravion*) wel toepasbaar, in het laatste (*Spotvogel*) niet. Bovendien spelen uitgevers ook een rol in het stimuleren van het gebruik van etnische classificaties door de (biografische) informatie die zij op het omslag plaatsen⁶². Opvallend is dat in het geval van Hafid Bouazza enkel bij *De voeten van Abdullah* zijn achtergrond actief benoemd wordt. De uitgever neemt na het debuut van Bouazza zijn afkomst niet meer mee in de flapteksten. De rol van uitgevers in het wel/niet gebruiken van etnische classificaties door recensenten is vaak (nog) groter wanneer het werk van de betreffende auteur is uitgegeven door een zogenaamde etnische minderheidsuitgever⁶³. Voorbeelden hiervan in Nederland zijn Uitgeverij Arena en Uitgeverij De Geus. Ook Uitgeverij Prometheus (Bouazza's huidige uitgever) geeft geregeld dergelijke literatuur uit.

De onderzoekers hebben vastgesteld dat er in 47,2% van de onderzochte Nederlandse recensies wordt verwezen naar de etnische achtergrond van de betreffende auteur⁶⁴. Opvallend is dat Nederlandse recensenten vaker verwijzen naar de etnische minderheidsauteurs als onderdeel van een etnisch andere groep in plaats van als etnisch anders zijnde individuen. Er worden vaker etnische minderheidslabels gebruikt dan labels over de meerderheidsachtergrond van de auteur. Als meerderheidslabels worden gebruikt, dan is dit vaak in de context van het land waar de auteur is opgegroeid⁶⁵. In Nederlandse recensies wordt wel opvallend vaak vergeleken met andere auteurs, in maar liefst 53,5% van de recensies. Recensenten in Nederland gebruiken na het debuut van een etnische minderheidsauteur alle soorten labels in mindere mate. Naarmate de auteurs meer werk publiceren, maken de recensenten steeds minder gebruik van labels, bij het debuut worden er 71,9% van de recensies minderheidslabels gebruikt, in 40,6% worden er meerderheidslabels gebruikt en in 31,3% van de recensies vergelijkt de recensent de auteur/het werk met andere auteurs/werken. Wanneer de auteur 5 boeken heeft gepubliceerd zijn dit nog maar respectievelijk 15,4%; 15,4% en 0%. Bij 6 of meer boeken zijn er zelfs helemaal geen minderheids- of meerderheidslabels of vergelijkingen te vinden in de recensies. Dit is absoluut niet standaard, want in Duitsland blijven de etnische grenzen gedurende de hele literaire carrière van een auteur getrokken worden door de

---

⁶¹ Berkers, p. 289

⁶² Berkers, p. 289

⁶³ idem, p. 289

⁶⁴ idem, p. 292

⁶⁵ idem, p. 298

recensenten. Als we naar de aanwezigheid van de labels kijken per periode, zien we dat er rondom het debuut van Hafid Bouazza (periode 1995-1997) heel veel minderheidslabels werden gebruikt in de Nederlandse recensies: maar liefst in 93,8%! Rondom de verschijningsdata van *Paravion* (2003) en *Spotvogel* (2009) komen minderheidslabels aanzienlijk minder vaak voor: in respectievelijk 59,5% en 21,7% van de recensies. Het publicatiejaar van een boek is erg belangrijk voor de etnische grenzen die terug te vinden zijn in de recensies. Oudere boeken en recensies bevatten vaker meldingen van etnische labels dan recentere boeken en recensies⁶⁶. In de loop van de tijd zijn de etnische grenzen voor minderheidsauteurs dus minder sterk aanwezig in de recensies over hun werk. Dit zien we terug bij alle auteurs en dit is daarom een geval van grensverschuiving.

Berkers, Janssen en Verboord concluderen dat de eerste publicaties van etnische minderheidsauteurs belangrijk zijn voor het verloop van de literaire carrière van deze auteurs, maar dat deze ook erg belangrijk zijn voor de kansen die zij hebben om te worden opgenomen in de literaire mainstream⁶⁷. Op het gebied van meerderheidslabels stellen de onderzoekers ten slotte dat 'sommige meerderheidslabels het gevolg [lijken] van een bewust cognitief proces (bijvoorbeeld wanneer een Turks-Duitse auteur expliciet een Duitse schrijver wordt genoemd)⁶⁸. Of dit ook geldt voor de recensies die over het werk van Bouazza zijn geschreven, zal later in dit onderzoek aan bod komen.

---

⁶⁶ Berkers, p. 301

⁶⁷ idem, p. 306

⁶⁸ idem, p. 307

Hoofdstuk 4 – Onderzoek

Methode

De Franse romanticus Victor Hugo constateerde in de inleiding van zijn boek *Orientales* in 1829 al: ‘Au siècle de Louis XIV, on était helléniste, maintenant, on est orientaliste’⁶⁹ In de negentiende eeuw vond er dus een verschuiving plaats van een voorliefde voor het hellenisme, naar een voorliefde voor het oriëntalisme. In 1978 was Said er van overtuigd dat de invloed van het oriëntalisme tot op de dag van vandaag aanwezig is⁷⁰. Ook stelde hij dat de oriëntalist de Oriënt bestudeerden als een tekstueel universum⁷¹. Voor dit onderzoek gelden de boeken van Hafid Bouazza als het tekstuele universum van de Oriënt. De rol van de oriëntalist is weggelegd voor de recensenten die, naar het voorbeeld van Said, de Oriënt bevestigen zoals deze in de gedachten van de lezer bestaat. De oriëntalist probeert niet om dit beeld te veranderen, dit is ook niet zijn doel⁷². De recensies die voor dit onderzoek zijn gebruikt zijn allemaal geschreven in de postkoloniale tijd. De recensenten zijn dus per definitie ook beïnvloed door de stereotypes over de Oriënt.

Uit het oeuvre van Hafid Bouazza zijn drie titels geselecteerd om te onderzoeken: zijn debuut *De voeten van Abdullah*, het veelgeprezen *Paravion* en zijn (op het moment van schrijven) laatste roman *Spotvogel*. Deze keuze is gemaakt vanwege de aangenomen chronologische juistheid. Zijn debuut markeert uiteraard het begin van zijn literaire oeuvre en aangezien *Spotvogel* zijn laatste verschenen werk is, was de markering voor begin/eind een logische. *Paravion* (2003) is boven het in 2001 verschenen *Salomon* verkozen omdat het is bekroond met de Gouden Uil (de belangrijkste literaire prijs van Vlaanderen) en omdat het bovendien zijn meest geprezen werk is. In totaal zijn er over deze drie titels via de academische krantenbank LexisNexis 26 recensies te vinden. De start van het onderzoek van deze recensies is vrij globaal geweest, vragen als: hoeveel recensies zijn er geschreven over deze drie titels van Hafid Bouazza? Welke positieve- en welke negatieve punten benoemt de recensent? Is het eindoordeel (overwegend) positief of negatief? Vervolgens zijn de recensies aan een onderzoek naar etnische grenzen en oriëntalistische denkbeelden onderworpen en volgt een analyse van de uitkomsten van dit onderzoek.

De voeten van Abdullah

Over *De voeten van Abdullah* zijn 5 recensies geschreven, 2 rondt negatieve, 2 overwegend positieve en 1 zeer positieve. In al deze recensies zijn etnische grenzen te vinden. Opvallend is dat in alle 5 de recensies door de recensenten gebruik is gemaakt van etnische minderheidslabels. De afkomst van Hafid Bouazza wordt in alle recensies benoemd en hij wordt aangemerkt als behorend tot een etnische minderheid: “Een van de schrijvers die zich onmiddellijk verzette tegen het etiket

---

⁶⁹ Said, p. 51

⁷⁰ idem, p. 44

⁷¹ idem, p. 52

⁷² idem, p. 65

'tweede-generatie-allochtoon' was de uit Marokko afkomstige Hafid Bouazza"⁷³. Ook leggen recensenten hier en daar een expliciet verband tussen de werkelijkheid en de fictie van de auteur: "De verhalen uit zijn debuutbundel *De voeten van Abdullah* lijken zich inderdaad grotendeels af te spelen in het Marokkaanse dorp van zijn vroege jeugd."⁷⁴ Hiermee scheppen zij tevens een etnische grens. Bijzonder om te zien is dat er ook meerdere malen gebruik wordt gemaakt etnische meerderheidslabels om Bouazza te karakteriseren, maar telkens enkel in combinatie met een etnisch minderheidslabel en ook nog eens in één en dezelfde zin. Een voorbeeld hiervan is te vinden in NRC Handelsblad: "de in Marokko geboren Nederlander Hafid Bouazza"⁷⁵. Ook wordt Bouazza's debuut door recensenten veelvuldig vergeleken met het werk van andere auteurs zoals Willem Brakman, Thomas Rosenboom, Louis Couperus, de Tachtigers en Reve. Dit zijn allen auteurs die deel uitmaken van de etnische meerderheid en het feit dat Bouazza bij zijn debuut met hen wordt vergeleken is een duidelijke indicator van vervaging van de in alle recensies aanwezige etnische grenzen.

Niet alleen de aanwezigheid van etnische grenzen kan worden gezien als een vorm van modern oriëntalisme, in de recensies geschreven over *De voeten van Abdullah* vinden we dit oriëntalisme ook in andere vormen terug. Onschuldig lijkt Xandra Schutte, als zij stelt dat Bouazza "zijn jeugd heeft doorgebracht in een ver land"⁷⁶. Marokko is helemaal zo ver niet, de afstand tussen Amsterdam en Athene is nota bene groter dan die tussen Amsterdam en Bouazza's geboorteplaats Oujda. Over een auteur die zijn jeugd doorbracht in Griekenland, zou een dergelijke opmerking naar verwachting aanzienlijk minder snel gemaakt worden, omdat Griekenland in onze perceptie minder 'ver' weg is. Door Marokko af te schilderen als zijnde 'ver' weg, draagt Schutte hier bij aan de positionering van Hafid Bouazza als 'Ander'. Andere recensenten stellen dat *De voeten van Abdullah* bij uitstek geschikt is om voorgelezen te worden. Arjen Fortuin bedoelt dit positief, maar in *Het Parool* hekelt Thomas van den Bergh de stijl van Bouazza juist:

Soms kreeg ik de indruk dat de verhalen misschien beter tot hun recht komen wanneer ze hardop worden voorgelezen. Het is hierin dat de vergelijking met de *Vertellingen van duizenden- en- een- nacht*, die immers uit een orale traditie zijn ontstaan, zich opdringt. Vaak komen zinswendingen, formuleringen, en zelfs een complete alinea (of is dit een fout?) letterlijk terug, zoals ook de *Vertellingen* bol staan van herhalingen, als een geheugensteuntje voor de verteller.⁷⁷

Het verband dat hier door de recensent met de orale verteltraditie van 'de Oriënt' wordt gelegd insinueert dat de Oriënt zich niet ontwikkelt. Said stelde al vast dat oriëntalistena de Oriënt als een

---

⁷³ Bergh, Thomas van den. "Mijn gerezen lendentrofee. Bijzondere debuutroman Hafid Bouazza." *Het Parool* 31-5-1996

⁷⁴ Schutte, Xandra. "Witgetulband en wildgewingerd." *De Groene Amsterdammer* 5-6-1996

⁷⁵ Mulder, Reinjan. "Mijn geheugen is preuts; Weelderig debuut van Hafid Bouazza." *NRC Handelsblad* 7-6-1996

⁷⁶ Schutte

⁷⁷ Bergh

onveranderlijke entiteit zien⁷⁸. Het lijkt er in deze context op dat de recensent bedoeld of onbedoeld impliciet stelt dat een in de Oriënt geboren auteur nog zo zijn best kan doen om een literair hoogwaardig boek te schrijven, maar dat dit zal mislukken. Zijn verhalen zijn beter geschikt om voorgelezen te worden, zoals gebruikelijk is in de 'eigen' cultuur. Van den Bergh gaat echter nog een stap verder door zich af te vragen of de herhalingen die Bouazza gebruikt soms een fout kunnen zijn. Ook dit is een typisch oriëntalistisch idee: de Oriënt als zijnde achterlijk⁷⁹. Reinjan Mulder lijkt zich in zijn recensie in NRC Handelsblad het meeste schuldig te maken aan oriëntalisme. Hij stelt dat "Bouazza [...] niet terug [schrikt] voor vreemde woorden"⁸⁰. 'Vreemd' heeft hier een dubbele lading en kan worden geïnterpreteerd als 'raar', maar ook als 'niet-eigen' en dus als iets wat hoort bij de 'Ander'. Verder gaat Mulder echter wanneer hij toegeeft dat hij moeite heeft met bepaalde uitdrukkingen die Bouazza gebruikt, deze kan hij "alleen maar verklaren uit het feit dat ze waarschijnlijk vertalingen zijn van ons onbekende Arabische zegswijzen."⁸¹ Hiermee zet de recensent Bouazza expliciet neer als 'Ander'. Hij kent deze zegswijzen namelijk waarschijnlijk wel, terwijl deze 'ons' niet bekend zijn. Naast de creatie van Bouazza als 'Ander', creëert Mulder zo direct ook een 'Zelf'. Dit doet hij door ineens te spreken vanuit 'ons', waar hij eerder in de recensie steeds in de eerste persoon enkelvoud schreef. Mulder is daarmee de spreker van 'wij' en Bouazza die van 'zij'. Bovendien is het een generaliserende aanname van de recensent dat deze zegswijzen vertalingen uit het Arabisch zouden zijn. Omdat de recensent ze niet begrijpt 'zal het wel Arabisch zijn'. Dit doet sterk denken aan de claims van Said dat de Oriënt gezien werd als onlogisch⁸² en dat 'Oriëntaals' geldt als een bijvoeglijk naamwoord waarvan iedereen de betekenis kent. In dit verband kan 'Oriëntaals' vervangen worden door 'Arabisch'.

Paravion

De recensies die over *Paravion* zijn geschreven, zijn grotendeels positief (6). 1 Recensie geeft een overwegend positieve beoordeling en 1 recensie een ronduit negatieve. Opvallend is dat in vergelijking met de recensies over het debuut van Bouazza er aanzienlijk minder gebruik wordt gemaakt van etnische grenzen door de toepassing van etnische minder- of meerderheidslabels. In een tweetal recensies zijn etnische grenzen zelfs compleet afwezig. Het meest gebruikte etnische minderheidslabel is nog steeds de vermelding van de afkomst van de auteur, waarbij hij in een enkel geval tegelijk wordt ingedeeld bij een etnische minderheid: "Hafid Bouazza (1970, Oujda, Marokko) houdt er niet van te worden geëtiketteerd als 'schrijver van allochtone herkomst'."⁸³ Er is echter wel al een groot verschil in het aantal recensies waarin verwezen wordt naar de afkomst van Bouazza, waar dit bij *De voeten van Abdullah* nog in alle recensies gedaan werd, is dit bij *Paravion* nog maar in

---

⁷⁸ Said, p. 96

⁷⁹ Said, p. 205

⁸⁰ Mulder

⁸¹ idem

⁸² Said, p. 49

⁸³ Goedegebuure, Jaap. "Nederland als luchtspiegeling; 'Paravion' sprookjesachtige roman van Hafid Bouazza." *Eindhovens Dagblad* 15-11-2003

3 recensies het geval. Recensenten hebben bij het recenseren van *Paravion* ook gebruik gemaakt van etnische minderheidslabels door een expliciet verband te leggen tussen de fictie van Bouazza en de werkelijkheid, zoals in NRC Handelsblad: “In de loop van het boek komt de donkere ondertoon steeds meer naar voren – het is in zijn geboorteland goed mis, net als met de immigranten in Nederland.”⁸⁴ Etnische meerderheidslabels worden helemaal niet gebruikt door de recensenten van *Paravion*. Slechts in 1 recensie wordt het werk van Bouazza vergeleken met dat van andere auteur. Rob Schouten vergelijkt *Paravion* met werk van Vladimir Nabokov, Maurice Maeterlinck en Felix Timmermans⁸⁵. Net als het geval was bij recensies over *De voeten van Abdullah*, wordt Bouazza’s werk uitsluitend vergeleken met auteurs die deel uitmaken van de meerderheid (Nabokov kan hier gelden als uitzondering, hij is geen deel van de Nederlandse etnische meerderheid, maar absoluut wel deel van de internationale literaire mainstream). Naast de toepassing van etnische grenzen hebben een aantal recensenten zich ook als oriëntalist getoond door bepaalde stereotypen voor de Oriënt te gebruiken in hun beoordeling van *Paravion*. Arjen Fortuin spreekt net als bij zijn recensie van *De voeten van Abdullah* zijn voorkeur om Bouazza’s werk voor te lezen uit. Zoals eerder aangegeven kan deze voorkeur gezien worden als een voortzetting van de orale verteltraditie van de Oriënt en dus als oriëntalistisch. De recensie die in *De Groene Amsterdammer* verscheen, is wederom ronduit negatief. Deze keer stelt Kees ’t Hart: “Personages dreigen in een sprookjeswereld als deze snel te veel vertegenwoordigers van typen te worden [...] zoals we die al kennen uit andere sprookjes uit dit genre”⁸⁶ Het sprookjesachtige is een van de standaard karakterisering van de Oriënt en bovendien is de toon van ’t Hart nogal neerbuigend als hij het over ‘dit genre’ heeft. Bedoelt hij daar soms het genre van ‘de migrantenliteratuur’ mee? De recensent gaat totaal voorbij aan het feit dat Bouazza zijn personages misschien wel met opzet op deze manier neerzet en dat spot een belangrijk middel van de auteur is. Voor deze (mogelijke) diepere laag toont ’t Hart zich echter volledig blind voor is. Het meest duidelijke voorbeeld van oriëntalisme vinden we in de recensie die verscheen in de Leeuwarder Courant, waarin de recensent stelt: “Paravion is een adembenemende verbeelding van de Noord-Afrikaanse ziel die tussen twee culturen terecht komt.”⁸⁷ Het reppen over een ‘Noord-Afrikaanse ziel’ is zeer generaliserend en getuigt van oriëntalisme. Said stelt niet voor niets dat oriëntalist niet geïnteresseerd zijn en ook niet in staat zijn om individuen te bekijken. Ze kijken altijd naar gemaakte eenheden.⁸⁸ Een perfect voorbeeld hiervan is een zogenaamde ‘Noord-Afrikaanse ziel’, welke uiteraard niet bestaat.

---

⁸⁴ Fortuin, Arjen. “Donderwolk aan de heilige horizon; Hafid Bouazza proeft de roes en ontuchtering van het paradijs.” *NRC Handelsblad* 24-10-2003

⁸⁵ Schouten, Rob. “Amsterdam: een fata morgana; Bouazza mengt lyriek en ironie.” *Trouw* 1-11-2003

⁸⁶ Hart, Kees ’t. “De beeldboetseerder zingt, smeekt en verleidt; Hafid Bouazza, Paravion.” *De Groene Amsterdammer* 22-11-2003

⁸⁷ Schweigmann-Snoeck, Aletta. “Buiging voor Bouazza.” *Leeuwarder Courant* 12-12-2003

⁸⁸ Said, p. 155

Spotvogel

Over *Spotvogel* zijn de meningen van de literaire critici sterk verdeeld. Slechts 4 van de 11 recensies zijn echt positief, 2 recensies zijn overwegend positief en de overige 5 recensies zijn uitgesproken negatief. Wat direct opvalt is dat de recensenten bij het recenseren van *Spotvogel* aanzienlijk vaker vergelijkingen maken met andere auteurs. Zij vergelijken Hafid Bouazza in positieve zin met meerderheidsauteurs Lucebert, Astrid Lampe, Lodewijk van Deyssel, Hadewych en Vladimir Nabokov. Ook wordt Bouazza's werk vergeleken met het werk van minderheidsauteurs Fouad Laroui en Halil Gur. Ten slotte vinden we vergelijkingen met Kader Abdollah (minderheidsauteur) en Jonathan Littel (meerderheidsauteur), maar dan in negatieve zin. In 2 recensies zijn helemaal geen etnische grenzen te vinden. Toch wordt er ook in de recensies van *Spotvogel* nog gebruik gemaakt van etnische grenzen door te toepassing van etnische minderheidslabels. In 3 gevallen refereert de recensent naar de afkomst van de auteur, bijvoorbeeld in Elsevier: "Die grond ligt, niet geheel toevallig, in het stadje Oujda, waar Bouazza is geboren."⁸⁹ In een tweetal recensies vinden we bovendien etnische grenzen in de vorm van etnische minderheidslabels door middel van het leggen van een verband tussen Bouazza's fictie en de werkelijkheid, zoals Ewoud Kieft dat doet in NRC Handelsblad: "In deze laatste bladzijden van *Spotvogel* proef je een aanklacht tegen de onderdrukking van moslimvrouwen in Nederland, en tegen elke verstoring van de liefde uit naam van een geloof."⁹⁰ Een soort meerderheidslabel wordt toegepast door Irene Start in Elsevier, zij stelt dat Bouazza een "Nedermarokkaanse versie" van het klassieke liefdesdrama *à la* Romeo en Julia heeft geschreven. Hiermee geeft zij toch aan dat Hafid Bouazza deel uitmaakt van de meerderheid, hij heeft namelijk geen 'Marokkaanse' (minderheid) versie geschreven, maar een 'Nedermarokkaanse' versie. Misschien is hij hiermee nog niet volledig deel van de meerderheid, maar hij is een heel eind, lijkt Start te impliceren.

Oriëntalisme in andere vormen dan het toepassen van etnische grenzen vinden we nauwelijks in de recensies over *Spotvogel*, afgezien van het feit dat *Spotvogel* door Kees 't Hart in *De Groene Amsterdammer* een 'sprookje in Oosterse kringen'⁹¹ wordt genoemd. Een verhaal zou waarschijnlijk nooit een 'sprookje in Westerse kringen' worden genoemd, dus hier is zeker weer sprake van generalisatie en een dergelijke opmerking draagt bovendien bij aan het wegzetten als zijnde 'anders' of afwijkend. Bovendien is het vrij neerbuigend om een novelle een 'sprookje' te noemen. De indeling van *Spotvogel* bij het genre van het sprookje kan associaties van kinderlijkheid en simpelheid oproepen en kan daarom in deze context als negatief gelden. Zeker in deze recensie, die toch al uitgesproken negatief is. De recensent gaat nog een stap verder, door te stellen: "Niet in [een sprookje in de sfeer] [...] van Duizend-en-één-nacht, want daarin gaat het heel wat bloediger,

---

⁸⁹ Start, Irene. "Barokke Bouazza; Jubelend schrijven over vallende traandruppels." *Elsevier* 14-3-2009

⁹⁰ Kieft, Ewoud. "Een schaduw die dacht man te zijn; Bouazza worstelt met 'snippers papier' in zijn nieuwe roman 'Spotvogel'." *NRC Handelsblad* 6-3-2009

⁹¹ Hart, Kees 't. "De gleeën van de slaap." *De Groene Amsterdammer* 25-3-2009

concreter en toch ook geheimzinniger toe dan in dit verhaal.”⁹² Het lijkt er dus op dat een ‘gewoon’ sprookje dus ook nog eens beter is dan Bouazza’s ‘sprookje’.

Hafid Bouazza als de ‘Ander’

Uit het onderzoek van sociologen Berkers, Janssen en Verboord blijkt dat naarmate zogenaamde migrantenauteurs (zoals Hafid Bouazza) meerdere werken gepubliceerd hebben, zij meer en meer in de zogenaamde ‘literaire mainstream’ worden opgenomen en dat zij erkend worden als auteur. De focus in de recensies over de werken van deze auteurs, zo stellen de onderzoekers, verschuift van een nadruk op etniciteit en deel uitmaken van de minder- of juist de meerderheid naar een focus op puur literaire waarden. Ook op de recensies die gepubliceerd zijn over de drie boeken *De voeten van Abdullah*, *Paravion* en *Spotvogel* is dit van toepassing. Maar betekent dit ook dat Hafid Bouazza in mindere mate wordt neergezet als ‘Ander’? Bij het verschijnen van *Spotvogel* gaf Bouazza een interview aan *Dagblad De Pers*. De ondertitel van het interview luidde: ‘Boekenweek. Ex-verslaafde presenteert *Spotvogel*’. Hafid Bouazza wordt nu eens niet getypeerd als Nederlander of Marokkaan, maar als ‘ex-verslaafde’. Linksom of rechtsom, blijkbaar nodigt de persoonlijkheid Hafid Bouazza uit om te worden neergezet als ‘Ander’. Dit kan gedaan worden aan de hand van een identiteit, maar ook aan de hand van een ander stempel als ‘ex-verslaafde’. Enerzijds kan dit gelden als bewijs dat Hafid Bouazza in ieder geval niet meer etnisch wordt achtergesteld ten opzichte van andere auteurs die zich in het Nederlandse literaire veld begeven. Anderzijds is hiermee de cirkel weer rond, want Edward Said concludeerde zelf al dat er voor de mens geen ontkomen is aan het toepassen van binaire opposities⁹³.

Hoewel bepaalde recensenten hard hun best doen om als ‘tolerant’ of ‘niet-racistisch’ over te komen, blijken ook zij niet te ontkomen aan een bedoelde of onbedoelde weergave van oriëntalistische stereotypen wanneer zij het werk van Hafid Bouazza recenseren. Een link met belangrijke oriëntalisten als Flaubert en Nerval is hier snel gelegd. Ook zij hebben gepoogd om de Oriënt op een andere manier te beschrijven, maar faalden hier in.

Conclusie

In dit onderzoek is een poging gedaan om aan de hand van recensies in populaire media (dag- en maandbladen) over het werk van een auteur die je op zijn minst een product van de Oriënt zou kunnen noemen, aan te tonen dat bepaalde vormen van stereotyperingen tot op de dag van vandaag alomtegenwoordig zijn. In zijn boek *Orientalism*, dat is gaan gelden als een standaardwerk dat aan de grondslag ligt van de postkolonialistische theorie, stelt Said dat verschillende westerse figuren tot dan toe al minimaal een eeuw foutieve representaties van de Oriënt tentoonspreiden. Hoewel hij aangeeft waarom deze representaties foutief zijn (de Occident wordt in alle gevallen als beter neergezet dan de Oriënt), draagt hij geen duidelijk alternatief aan. Critici zoals Ibn Warraq zijn daarom ook van mening dat de theorie van Said zeer eenzijdig is en dat hij zijn ogen heeft gesloten

---

⁹² idem

⁹³ Said, p. 327

voor meerdere feiten die hem onjuist zouden kunnen bewijzen. Wel geeft Said toe dat de behoefte van de mens om de werkelijkheid in te delen in typen al in de negentiende eeuw is ontstaan. Tegenwoordig houden we veel van de toen onderscheiden typen nog altijd aan (bijvoorbeeld de indeling van het plantenrijk van Linnaeus). Dat de mens dus gebruik maakt van typen, of als je wil, stereotypen, moge duidelijk zijn. Edward Said bevestigt zelfs het idee dat als het niet om de oppositie tussen Oost en West gaat, er nog voldoende andere opposities zijn.

In *Orientalism* stelt Said zelf dat het oriëntalisme een ontwikkeling heeft doorgemaakt en dat het meer en meer naast een tekstuele, ook een sociologische discipline is geworden. Om deze reden is de tweede grote theorie die in dit onderzoek gebruikt is de theorie van de invloed van de aanwezigheid van etnische grenzen in recensies op de mate waarin een auteur wordt opgenomen in de zogenaamde 'literaire mainstream'. Etnische grenzen worden door Berkers en haar collega-sociologen ingedeeld in labels: etnische minderheidslabels, etnische meerderheidslabels en vergelijkingen met andere auteurs. Op basis van de aanwezigheid van deze grenzen in een eigen onderzoek naar recensies van auteurs die in beginsel deel uitmaken van de etnische minderheid. Zij concluderen dat de toepassing van etnische grenzen die de auteur als deel van de minderheid neerzetten de opname van de auteur als deel van de literaire mainstream belemmeren. Bovendien heeft hun onderzoek uitgewezen dat etnische grenzen bij het debuut van een etnische minderheidsauteur aanzienlijk vaker aanwezig zijn dan bij volgende publicaties van dezelfde auteur. Naarmate de tijd verstrijkt en de auteur een oeuvre ontwikkelt, wordt de kans dat hij wordt gezien als deel van de literaire mainstream daarom groter.

In het eigen onderzoek is er vervolgens gebruik gemaakt van zowel de theorieën van Said als die van Berkers et al. De etnische grenzen van Berkers, Janssen en Verboord kunnen ook absoluut gezien worden als een vorm van oriëntalisme. Deze maken immers ook een onderscheid tussen binaire opposities: die van de etnische meerderheid tegenover de etnische minderheid en die van wel-deel uitmakend van de (literaire) mainstream en die van niet-deel uitmaken van deze (literaire) mainstream. In de recensies die geschreven zijn over Hafid Bouazza's *De voeten van Abdullah*, *Paravion* en *Spotvogel* is onderzocht in welke mate etnische grenzen en oriëntalistische denkbeelden terug zijn te vinden. Uit het onderzoek is gebleken dat de recensenten zowel etnische grenzen als oriëntalistische denkbeelden toepassen bij het beoordelen van Bouazza's literatuur. De afname van het gebruik van etnische grenzen in recensies die over publicaties van na het debuut gaan, is ook hier terug te vinden. Opvallend genoeg is echter te zien dat hoewel bepaalde recensenten door het niet expliciet toepassen van etnische grenzen die Bouazza deel laten uitmaken van de minderheid zich tolerant denken op te stellen, terwijl zij vervolgens toch, bedoeld of onbedoeld, oriëntalistisch gekleurde uitspraken doen. Oriëntalisme maakt al eeuwen deel uit van de westerse maatschappij en zoals dit onderzoek bewijst is het tot op de dag van vandaag een springlevende theorie.

Bibliografie

Boeken:

Primair:

Bouazza, Hafid. *De voeten van Abdullah*. Amsterdam: Uitgeverij Maarten Muntinga bv., 1996.

Bouazza, Hafid. *Paravion*. Amsterdam: Prometheus, 2003.

Bouazza, Hafid. *Spotvogel*. Amsterdam: Prometheus, 2009.

Secundair:

Brillenburg Wurth, Kiene, en Ann Rigney, red. – *Het leven van teksten. Een inleiding tot de literatuurwetenschap*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.

Drabble, Margaret, red. *The Oxford Companion to English Literature*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Etty, Elsbeth. *ABC van de literaire kritiek*. Amsterdam: Balans, 2011.

Rees, C.J. van, en G.J. Dorleijn. *De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld. Aandachtsgebied literaire opvattingen van de Stichting Literatuurwetenschap*. Den Haag: Stichting Literatuurwetenschap, 1993.

Said, Edward. *Orientalism*. Londen: Penguin Books, 2003.

Steinz, Pieter. *Klein ABC van de wereldliteratuur*. Amsterdam: Ambo, 2008.

Warraq, Ibn – *Defending the West. Debunking Edward Said*. Amherst: Prometheus Books, 2007.

Artikelen:

Berkers, Pauwke, Susanne Janssen en Marc Verboord. "Assimilatie in de literaire mainstream? Etnische grenzen in dagbladrecensies van etnische minderheidsauteurs in de Verenigde Staten, Nederland en Duitsland" *Mens en maatschappij* 85 (2010): 284-313.

Eijsvoogel, Juurd. "Vat uw werk samen in één minuut; Pierre Bourdieu over de goede smaak, intellectuelen en de tv" *NRC Handelsblad* 24-6-1994

Spinoy, Erik. "Paravion: Hafid Bouazza tussen het particuliere en het universele" *Freespace Nieuw Zuid* 4 (2003): 4-15.

Recensies:

De voeten van Abdullah

Bergh, Thomas van den. "Mijn gerezen lendentrofee. Bijzondere debuutroman Hafid Bouazza." *Het Parool* 31-5-1996

Fortuin, Arjen. "Verboden voor komkommers." *NRC Handelsblad* 5-7-2002

Mulder, Reinjan. "Mijn geheugen is preuts; Weelderig debuut van Hafid Bouazza." *NRC Handelsblad* 7-6-1996

Peters, Arjan. "Alert loeren, de schrepele schouders geheven. Debuutbundel van Hafid Bouazza ritselt en borrelt van belofte." *de Volkskrant* 24-5-1996

Schutte, Xandra. "Witgetulband en wildgewingerd." *De Groene Amsterdammer* 5-6-1996

Paravion

Bergh, Thomas van den. "Literatuur: feest der zinnen." *Elsevier* 25-10-2003

Fortuin, Arjen. "Donderwolk aan de heilige horizon; Hafid Bouazza proeft de roes en ontzuivering van het paradijs." *NRC Handelsblad* 24-10-2003

Goedegebuure, Jaap. "Nederland als luchtspiegeling; 'Paravion' sprookjesachtige roman van Hafid Bouazza." *Eindhovens Dagblad* 15-11-2003

Hart, Kees 't. "De beeldboetseerder zingt, smeekt en verleidt; Hafid Bouazza, Paravion." *De Groene Amsterdammer* 22-11-2003

Janssen, Judith. "Judith Janssen." *de Volkskrant* 19-12-2003

Janssen, Judith. "Een exodus van vliegende tapijtjes; Wonderschone roman van Hafid Bouazza." *de Volkskrant* 7-11-2003

Schouten, Rob. "Amsterdam: een fata morgana; Bouazza mengt lyriek en ironie." *Trouw* 1-11-2003

Schweigmann-Snoekc, Aletta. "Buiging voor Bouazza." *Leeuwarder Courant* 12-12-2003

Spotvogel

Gasthuis, Lucas. "Zammelen; Mag een auteur zomaar woorden verzinnen?" *Elsevier* 11-4-2009

Goedegebuure, Jaap. "Allemaal allochtonen, ja gezellig; Van Halil Gur tot Hafid Bouazza: hoe de migrantenliteratuur emancipeerde." *Trouw* 28-3-2009

Hart, Kees 't. "De gleeën van de slaap." *De Groene Amsterdammer* 25-3-2009

Jacobs, Herman. "Vernale mammelen." *Knack Magazine* 1-4-2009

Kieft, Ewoud. "Een schrijver en zijn bedreigde verbeelding." *NRC.Next* 6-3-2009

Kieft, Ewoud. "Een schaduw die dacht man te zijn; Bouazza worstelt met 'snippers papier' in zijn nieuwe roman 'Spotvogel'." *NRC Handelsblad* 6-3-2009

Schut, Lies. "Zinnelijke liefde; Hafid Bouazza terug met novelle." *De Telegraaf* 6-3-2009

Start, Irene. "Barokke Bouazza; Jubelend schrijven over vallende traandruppels." *Elsevier* 14-3-2009

Storm, Arie. "Bouazza liegt en toch is het waar." *Leeuwarder Courant* 27-3-2009

Speet, Fleur. "Tintelend van sferen en sentimenten." *Het Financieele Dagblad* 21-3-2009

Vullings, Jeroen. "Hafid zoekt verlossing; Nederlandse literatuur / Bouazza herrijst." *Vrij Nederland* 7-3-2009